

Liten lurifax i Lejre

Av Ing-Marie Back Danielsson, FD i arkeologi, postdok forskare vid Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.

Den lilla figurin som återfanns i Lejre år 2009 utropades genast till att vara en man och dessutom asaguden Oden. Men stämmer det? Kan arkeologer verkligen vara säkra på att det är en man och att det är Oden? I denna artikel diskuteras vilka konsekvenser enkla kategoriseringar får för vår förståelse av såväl förhistoria som nutid. Dessutom ges förslag till alternativa sätt att närma sig figurinen.

Människoavbildningar i form av figurer och figuriner från svunna tider verkar alltid väcka intresse och upphetsning bland såväl arkeologer som allmänhet (t.ex. Bailey 2005: 2-3). Hur de tolkas beror dock på vilken tid det är som granskar dem. I vår moderna skriftliga kultur är vi måna om att identifiera en figur i termer av ”man” eller ”kvinna”. Vi vill helst också attribuera den till någon av de gudar vi känner till från norröna källor, om figuren är från yngre järnålder. Sådana enkla kategoriseringar får dock olyckliga konsekvenser. Dels förloras ingångar till fördjupade och nyanserade tolkningar av materialet, dels tjänar föremålet allt som oftast mer uppenbara samtidspolitiska syften. I den här artikeln förklaras varför vi i vår tid så gärna gör enkla kategoriseringar och vilka konsekvenser de får. Jag visar också att Lejre-figurinen kan tolkas utifrån andra ingångsvinklar. Ett erkännande av dess komplexitet kan dessutom inbjuda till dynamiska och djupbottnade samtal om identitetsfrågor i vår egen samtid.

Kategorisering som katalysator

En övergripande och helt genomsyrande sortering och kategorisering i vårt moderna samhälle är indelningen i två olika kön, man och kvinna. Denna för oss naturliga indelning av människokroppar används så gott som alltid som något självklart och tydliggen upplysande faktum i beskrivningar av såväl figurer, figuriner och kroppar i gravar. Varför är det så?

Människor har genom århundraden och årtusenden sorterat sig och sin omgivning i olika relevanta kategorier, vars orsak sägs vara psykologvistik (t.ex. Leach 1976). Varje kulturell epok har likväl just

sina specifika sorteringsdiskurser, där värderingar av olika noterade och konstruerade mönster i kroppar och kroppsligheter är unika både till sin karaktär och styrka (Foucault 1970, Laqueur 1990). Dessa skiftningar härrör främst ur samhällets dominanta diskurser såsom vetenskapssamfund, lagsystem, skolor mm, men också från avvikelser och oregelbundenheter i sagda institutioner. Forskning inom antropologi (t.ex. Strathern 1988; de Coppet 1994; Busby 2000) har med belysande exempel visat hur olika kroppar, kön och kroppsligheter konstruerats, jämfört med nutida västerländskt tänkande.

I fallet med Lejre-figurinen vill jag hävda att det aldrig kan vara tal om att identifiera ett kön, bland annat av den anledningen att det inte finns någon kropp att könsbedöma (jämför med diskussionen av konstnären Magrittes tavla med en pipa med texten: ”det här är ingen pipa”). Det som istället finns är en sociokulturell utmejsling av en kroppslig (re)presentation. Denna uppträdande kroppslighet kan på sin höjd beskrivas i termer av genus. Då menar jag dock inte uteslutande de två dikotomierna ”man” eller ”kvinna”, vilka är ett resultat av den heterosexuella norm eller matris som varit rådande i vårt samhälle sedan 1800-talet (Foucault 1990; Butler 1990). Succén och lockelsen med att göra en okomplicerad kategorisering står att finna i den eller de identiteter som kan knytas till kategorin, som därmed blir enkla, greppbara och förment objektiva. När Lejre-figurinen blir Oden finns tacksamt nog en uppsättning berättelser och idéer från norröna källor som figurinen kan kläs i. Men sådana berättelser om Odens identiteter är i själva verket, för att tala med Judith Butler (1990; 1993) språkligt och kulturellt skapade, flyktiga och instabila, inte biologiskt och

socialt givna och stabila. De döljer pluralism, splittring och det faktum att en figurin, liksom även vi själva som människor, hela tiden skapas och omskapas på nytt via de sammanhang vi ingår i när vi utför olika aktiviteter och handlingar, när vi deltar i olika händelser och projekt. En fast identitet eller kärna, vare sig den uppfattas som socialt skapad eller medfödd, omöjliggör tanken att agens, eller "agency", är något komplext (Haraway 1991: 135).

Betydelser av berättelser

I såväl muntlig som skriftlig kultur är berättelser av stor betydelse. Lejre-figurinen ingick säkerligen i en väv av berättelser under sin förhistoriska användningstid och nu, återfunnen, ingår den i nya. Roskilde museums hemsida beskriver otvetydigt figuren som "Odin fra Lejre", och vidare "Fundet af Odinfiguren underbygger i allerhøjeste grad forestillingerne om Lejre som en kongelig lokalitet!". När medeltida källor används för att tolka figurinen blir dess stol en tron, eller högsätet Lidskjälv. De två fåglarna blir Odins korpar Hugin och Munin. De två andra djurliknande varelserna blir Odens två vargar. Det faktum att figuren på tronen har slående likheter med ett vikingatida silverhänge från Aska, Östergötland, Sverige, som arkeologer glatt har kategoriserat som kvinna, eller kvinnlig gudom, tas inte upp. Likheterna består bland annat i de fyra pärlraderna och sjalen/kappan. Fotsid dräkt, sjal och pärlrader associeras också vanligtvis till en aristokratisk dam. Det måste dessutom tas i beaktande att de flesta mytologier beskriver hur gudar kan föda avkommor, och gudinnor kan vara stridande. Ett exempel på det senare ger Näsström (2009: 155–173), som nyligen har analyserat valkyrior samt Freyas olika roller i krig, bland annat som krigsgudinna och stridshetsare. Hon poängterar att det därmed inte existerar någon könsskillnad mellan gudar och gudinnor (Näsström 2009: 22). Lejre-figurinen verkar då, som tolkad Oden-gestalt, allra mest ha samtidspolitiska betydelser. Medeltida krönikor och sagor blir sanna och nationalromantiker från 1800-tal och tidigt 1900-tal hade inte fel i sina förhålligande utsagor och bilder på omnipotenta, högsätessittande Oden. Lejre var faktiskt ett kungasäte i förhistorien och blir därigenom, och genom fyndet, även viktigt i nutiden. Roskilde museum, slutligen, har lyckats gräva upp gudarnas konung, eller konungarnas gud (Roskilde museum 2010). Härigenom har Danmark fått ett

bidrag till en homogen förhistoria och kultur, som stödjer tanken om den naturliga nationen (t.ex. Anderson 1983; Bhabha 1990).

Hur kan då Lejre-figurinen tolkas utan att en ensartad kategorisering dominerar? Med utgångspunkt i att arkeologi är ett tvärvetenskapligt ämne ger jag nedan kortfattat några förslag på hur Lejre-figurinen kan förstås utifrån diskussioner kring materialitet, som förts inom bland annat antropologi, semiotik och teatervetenskap.

Materialitet

Flera forskare har framfört vikten av att beakta att förhistoriska samhällen saknade de uppdelningar av världen som vi har idag. Kategoriseringar och taxonomier såsom föremål och samhälle, sociologi och kosmologi, människa och icke-människa är i slutändan ett resultat av Upplysningstidens tänkande (t.ex. Latour 2000, 2004; Meskell 2006). Den relationella aspekten mellan människor och föremål har vidare till exempel beskrivits som "co-presence" (Meskell 2006), "bundling" (Keane 2003) eller att ting är medproducenter i konst och stilar (Latour 1991). Dessa diskussioner om materialitet – förhållandet mellan människor och ting – har också betydelse för hur figurinen från Lejre kan tolkas. Ett användbart begrepp är i sammanhanget "performing objects", ungefär "uppträdande föremål". Proschan (1983) beskriver det som "materiella bilder av människor, djur eller andar/gudar som skapas, visas eller manipuleras i berättelser eller dramatiska uppträdanden" (Proschan 1983: 4, min översättning). Jag menar att det är förtjänstfullt att betrakta Lejre-figurinen som ett sådant föremål, även om ordet "föremål" är något missvisande. Detta beror på att ett föremål kan uppfattas få liv under uppträdanden, medan människor kan transformeras till föremål eller statister (Benjamin 1979; Veltruský 1964). Genom att exempelvis en figurin deltar i någon form av uppträdande eller används på något sätt upphävs gränsen mellan levande och död materia (Jakobson 1975: 8). Föremålet får agens, en möjlighet att agera, medverka och påverka. Performing objects har sin främsta roll i egenskap av att de utgör delar i berättelser, historier eller händelser, där själva identifikationen av figuren inte nödvändigtvis är av central betydelse. Snarare är det berättelserna i sig, som figuren medverkar i, som är viktiga. Genom dem förmedlas exempelvis hur

kosmos eller världen är uppbyggd, och de kan också återge berättelser om samhällets dagliga, historiska eller mytiska mångfald (Back Danielsson 2007; Mack 1994; Pernet 1992).

Miniatur och metafor

Ytterligare en aspekt att beakta av figurinen är att den är liten, eller en miniatur. En miniatur är något som kopieras i en mindre storlek från något större, och den ger människor en möjlighet att tänka och skapa mening, alltså något som kan beskrivas som metaforiskt tänkande (Johansen 1997). De främsta teknikerna för metaforiskt tänkande är utföra något i en stiliserad form eller som en miniatur (Johansen 1997: 49–63). Därmed måste tillverkaren göra manipulationer i form av abstraktion och/eller kompression (Bailey 2005: 32), eller förenkla och/eller överdriva vissa drag av exempelvis en figur (Johansen 1997: 57). I Lejre-figurinen fall ser vi det i form av bland annat stora ögon och stor halskrage. Därmed blir figurer eller figuriner polysema, alltså mångtydiga. Med en sådan teknik manifesteras paradox och makt, där den som kan relatera till, eller tolka tecknen, är mäktig. En miniatur kan också generera en mängd känslor hos den som betraktar eller håller i den, exempelvis förundran, vördnad och självbestämmande makt. En miniatur bidrar också till att begripliggöra världen, eftersom att veta helheten framför delarna är tillfredsställande för intelligensen (Rosenblum 2001: 21). En miniaturfigur är också ett sätt att utforska och skapa oss själva genom en annan kropp än vår egen (Tillis 2000: 175).

Litteratur

- Anderson, B. 1983
Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso Editions. London.
- Back Danielsson, I.-M. 2007
Masking Moments. The Transitions of Bodies and Beings in Late Iron Age Scandinavia.
Stockholms universitet. Stockholm.
- Bailey, D. 2005
Prehistoric Figurines: representation and corporeality in the Neolithic. Routledge. Abingdon, Oxon.
- Bhabha, H. K. (Ed.) 1990
Nation and Narration. Routledge. London and New York.

Metall, magi och makt

En annan ingång till att tolka Lejre-figurinen står att finna i det material den är gjord av – metall. Den är gjord av silver, visar förgyllning och den fotsida dräkten har inläggningar med niello. Glittrande eller skinande metall kopplas i de flesta samhällen till andlig eller gudomlig närvaro. Under yngre järnålder var orden ”gud” och ”guld” utbytbara mot varandra (Jørgensen og Vang Petersen 1998: 82), och genom guldets mytiska egenskaper hade det också magiska krafter (Holtmark 1960). Den person eller smed som tillverkat figuren har varit mycket skicklig hantverksmässigt sett, men har även haft ingående kunskaper om kläders och olika attributs utformning. Hantverkaren har fungerat som ett medium mellan den gudomliga och vanliga världen, och klädde både gudomliga miniaturfigurer och människor med attribut eller smycken som var nödvändiga för att utföra vissa ceremonier eller ritualer.

Det finns även andra vägar för att förstå Lejre-figurinen. Till exempel skulle det ha varit värdefullt att tolka den eller de kontexter den använts i. Avslutningsvis bör det påpekas att det förstås inte alls är fel att kategorisera en figur eller figurin som Oden, men att tolkningsprocessen inte bör stanna där. Framför allt bör det då också redovisas vad som tystats ner som problematiskt bakgrundsbrus, alltså vilka berättelser som utesluts och till vilket pris?

- Benjamin, W. 1979
Doctrine of the Similar (1933).
New German Critique 17 (Spring), 65–69
- Butler, Judith 1990
Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. Routledge. New York and London.
- Butler, J. 1993
Bodies that matter. On the discursive limits of "sex".
Routledge. New York.
- Busby, C. 2000
The Performance of Gender. An Anthropology of Everyday Life in a South Indian Fishing Village.
The Athlone Press. London and New Brunswick, N. J.
- de Coppet, D. 1994

“Aré’ Aré”.

In C. Barraud, D. de Coppet, A. Iteanu and R. Jamous (eds) *Of Relations and the Dead: Four Societies Viewed From the Angle of their Exchanges*. Berg. Oxford.

Foucault, M. 1990 [1976]

The Will to Knowledge. The History of Sexuality: 1. Translated by Robert Hurley. Penguin. Harmondsworth.

Haraway, Donna. 1991

Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. Routledge. New York.

Holtzmark, Anne 1960

Gull i västnordisk litteratur. *Kulturhistoriskt Lexikon över Nordisk Medeltid 5*, 573–5. Alhem. Malmö.

Jakobson, Roman 1975 [1937]

The statue in Puskin’s poetic mythology. In Bur-bank, John (ed.) *Puskin and His Sculptural Myth*, 1–44. Mouton. The Hague.

Johansen, Birgitta 1997

Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. Stockholms universitet. Stockholm.

Jørgensen, L. og P. V. Petersen. 1998

Guld, Magt og Tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder. Nationalmuseet. København.

Keane, W. 2003

Semiotics and the Social Analysis of Material Things. *Language and Communication 23*(2–3), 409–425.

Laqueur, T. 1990

Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud. London and Cambridge, Harvard University Press. Massachusetts.

Latour, B. 1991

We Have Never Been Modern. Harvard University Press. Cambridge.

Latour, B. 2000

When Things Strike Back: A Possible Contribution of ‘Science Studies’ to the Social Sciences. *British Journal of Sociology 51*(1), 107–123.

Latour, B. 2004

Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry 30* (Winter), 225–248.

Leach, E. 1976

Culture and communication. Cambridge University Press. Cambridge.

Mack, John 1994

Introduction: About Face. In: Mack, John (ed.) *Masks. The Art of Expression*, 8–31. British Museum Press. London.

Meskel, L. (Ed.) 2006

Introduction: Object Orientations. Archaeologies of Materiality, 1–17. Blackwell Publishing. Oxford.

Näsström, B.-M. 2009

Nordiska gudinnor: nytolkningar av den förkristna mytologin. Bonnier. Stockholm.

Pernet, H. 1992

Ritual Masks. Deceptions and Revelations. Univ. of South Carolina Press. Columbia, S.C.

Proschan, F. 1983

The semiotic study of puppets, masks, and performing objects. *Semiotica 47–1/4*, 3–44.

Rosenblum, R. 2001

An artist collects. In: Mowdry, Robert D. (Ed.) *Worlds within worlds. The Richard Rosenblum Collection of Chinese Scholars Rocks*, 109–22. Harvard University Art Museums Cambridge, MA.

Strathern, M. 1988

The Gender of the Gift. Problems with Women and Problems with Society in Melanesia. Berkeley: University of Californian Press.

Tillis, S. 2000

The Art of Puppetry in the Age of Media Production. In: Bell, John (ed.) *Puppets, Masks and Performing Objects*, 172–85. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts and London, England.

Veltruský, J. 1964 [1940]

Man and object in the theatre. In Garvin, Paul L. (ed.) *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*, 83–91. Georgetown University Press. Washington.

Link

roskildemuseum.dk

www.roskildemuseum.dk/Default.aspx?ID=310